

Klass och (o)fria val i samtidens globala reproduktionslandskap

Litterära representationer av transnationellt surrogatmoderskap

JENNY GUNNARSSON PAYNE är professor i etnologi vid Södertörns högskola, Huddinge. Hon leder för närvarande forskningsprojektet "Reproducing (In)Justice: Towards a Relational Approach to Reproductive Justice and Surrogacy in Baltic, Central and Eastern Europe", finansierat av Östersjöstiftelsen.

Foto: Anna Hartvig

trots att den statliga utredaren Eva Wendel Rosberg fastslog i sin utredning (SOU 2016:11) redan 2016 att surrogatmoderskap inte borde tillåtas inom den svenska sjukvården ökar antalet svenska barn som föds efter surrogatarrangemang utomlands. Debatten går fortfarande varm hösten 2019 och är i princip lika polariserad som den varit i över ett decennium. Vissa debattörer ser surrogatmoderskap som en form av exploatering oavsett om det sker mot betalning eller inte, andra anser att det kan vara etiskt acceptabelt om det sker av helt altruistiska skäl. Ytterligare andra menar att nuvarande svensk lagstiftning är en direkt inskränkning av både minoriteters och presumtiva surrogatmödrars reproduktiva rättigheter. Den springande punkten i de här resonemangen är frågan om reproduktiv autonomi och självbestämmande – som i debatten ofta diskuteras i termer av "rätten att välja".

Parallellt med den här debatten ser vi också ökat antal personliga berättelser om människors erfarenhet av surrogatmoderskap i offentligheten. Dessa består bland annat av olika reportage i teve, radio, nyhetsmedier och veckotidningar och bloggar, men också av självbiografiska och fiktiva böcker om ofrivilligt barnlösas kamp för att – ofta efter många års försök med andra misslyckade behandlingar – få barn med hjälp surrogatmoderskap utomlands. Ett vanligt medialt grepp är att kombinera intervjuinslag med människor som fått barn med hjälp av en surrogatmoder med en påföljande debatt mellan representanter för olika ståndpunkter (TV4, 170426, se även Gunnarsson Payne 2018). I andra fall hänvisar debattörer till tidigare publicerade reportage – som till exempel i radioprogrammet *Filosofiska rummet* (Sveriges Radio P1, 190825) där filosofiska resonemang

förhåller sig till ljudklipp från P1-dokumentären "Surrogatmamman från Tbilsi" (Sveriges Radio P1, 170618). Därför, menar jag, kan inte dessa personliga narrativ läsas som separata från mer renodlade ideologiska debattinlägg; snarare bör de betraktas som centrala för att ge "affektivt bränsle" åt dem.

ATT JAGA STORKEN I INDIEN OCH RYSSLAND: LITTERÄRA REPRESENTATIONER AV TRANSNATIONELLT SURROGATMODERSKAP

I den här texten kommer jag framförallt att fokusera på två böcker i den framväxande floran av surrogatnarrativ: *Jaga storken: En reumatikers kamp för att bli mamma genom graviditet, IVF, surrogatmödraskap och adoption* (2014) av Linda Tregaard och *Moscow baby* (2017) av Håkan Lindgren. De här berättelserna ger läsaren insikter i hur skribenterna fattar och motiverar sitt beslut att anlita en surrogatmoder, hur en surrogatresa praktiskt kan gå till för de tilltänkta föräldrarna och hur de personliga – negativa och positiva – erfarenheterna och känslorna under processen beskrivs retroaktivt. Särskilt kommer jag att fokusera på hur dessa två berättelser bidrar till ett större ideologiskt narrativ om surrogatmoderskap som löser vad jag kallar för *surrogatmoderskapets etiska ekvation* genom att betona de tilltänkta föräldrarnas oförmåga att välja bort barnlängtan samtidigt som surrogatmödrarnas aktörskap sätts i förgrunden – trots den uppenbara klassjämligheten dem emellan.

I *Jaga storken* (2014) får läsaren följa författaren Linda Tregaards två "reproduktionsresor" – en där hon själv bär ett barn efter IVF-behandling och en där hon och hennes man bestämmer sig för

att försöka få ett syskon till sin dotter med hjälp av surrogatmoderskap i Indien. Tregaard lider av omfattande reumatiska besvär som gör den egna graviditeten svår, vilket är orsaken till att hon bestämmer sig för anlita en surrogatmoder för att få ett syskon till sitt första barn. *Moscow baby* (2017) av Håkan Lindgren är en roman om paret Jacob och Victor som bor i Paris och bestämmer sig för att bli pappor med hjälp av en surrogatmoder i Moskva. Författarens eget liv i Frankrike och surrogatresa till Ryssland har tjänat som underlag för boken.

Båda författarna har valt att vara öppna med sin surrogatprocess även i mediala sammanhang. Båda två har blivit intervjuade av programledaren Malou von Sivers i programmet *Malou: Efter tio* i TV4 i anslutning till utgivningen av de respektive böckerna. Tregaard har dessutom skrivit ett debattinlägg i SVT Opinion där hon besvarar Kvinnolobbyns surrogatkritiska hållning (Tregaard 2015) och deltagit i ett reportage i kvällstidningen *Expressens* hälsobilaga (Elfström 2014).

Hennes bok, som till skillnad från Lindgrens, är skriven i helt självbiografisk genre, lyfter också frågan om fertilitetsvård i Sverige på ett mer uttalat politiskt sätt och ifrågasätter hur nuvarande lagstiftning och vårdpraxis missgynnar vissa grupper på grund av civilstånd, ålder eller hälsa/funktionalitet.

Lindgrens bok för med sin romanform inte samma uttalade politiska linje, även om frågor som rör diskriminering av samkönade par som vill bli föräldrar berörs. Han har även i eget namn publicerat inlägg om surrogatprocessen och boken på sin egen blogg och han har medverkat i ett annonsmaterial sponsrat av organisationen *Families Through Surrogacy* publicerat på tidningen *QXs* hemsida. Han har även

deltagit i ett panelsamtal på surrogatkonferensen *Nordic Surrogacy* 20 oktober 2018 – ett event där representanter från surrogatbranschen, intresseorganisationer för surrogatmoderskap, föräldrar via surrogatmoderskap och surrogatmödrar från USA, Danmark och Storbritannien informerade intresserade potentiella föräldrar (och en beskärd del forskare, inklusive undertecknad) om sina erfarenheter.

ATT TVINGAS VÄLJA: BARNLÄNGTAN SOM DRIVKRAFT FÖR SAMTIDENS GLOBALA REPRODUKTIONSLANDSKAP

Både *Jaga storken* och *Moscow baby* skildrar den allt vanligare erfarenheten för ”reproduktionsresenärer”, där de efter att ha konstaterats vara exkluderade från assisterad befruktning i hemlandet omedelbart kommer i kontakt med ett globalt ”reproscape” – ett begrepp som utifrån antropologen Arjun Appadurai’s 5 olika globala flöden (eller *scapes*) myntats av antropologen Marcia Inhorn för att förstå samtida reproduktionsresor i samtidens globaliserade värld. Detta komplex av flöden består av cirkulerande reproduktiva teknologier (*technoscapes*), aktörer (*ethnoscapes*) kroppsdelar och -substanser (*bioscapes*), en global industri (*financascapes*), bilder (*mediascapes*) och idéer (*ideoscapes*) (Inhorn & Sgrivastav 2010:69S). Det globala reproduktiva landskapet är i högsta grad både köntat (manligt och kvinnligt kodade kroppar och könsceller värderas och utsätts för teknologisk och medicinsk påverkan på olika sätt) och rasifierat. Det är ytterst stratifierat med avseende på klass så fort pengar byter hand i processen. Även om surrogatmödrarnas situation varierar stort länder emellan är det otvetydigt så att surrogatmödrarna i regel är mindre ekonomiskt

privilegierade än dem de hjälper att få barn (även om de långt ifrån alltid lever under fattigdomsgränsen).

I *Jaga storken* och *Moscow baby* får vi ta del av hur de tilltänkta föräldrarna själva navigerar samtidens globala reproduktiva landskap, först genom internetsökningar, sedan genom personliga kontakter som etablerats där och till sist genom att själva förflytta sig i rummet och sätta det egna ekonomiska kapitalet i omlopp. Tregard beskriver till exempel hur hon under en av sina initiala internetsökningar hittat en artikel från brittiska damtidningen *Marie Claire* från 2007 hade fått insikter i Indiska surrogatmödrars erfarenheter och ungefärliga kostnader. Därefter fick hon via en indisk klinik kontakt med en av deras tidigare klienter, ”en svensk homosexuell kille som fått en son med klinikkens hjälp och nu väntade hans syskon”, som kunde berätta om sina erfarenheter och försäkra att den medicinska standarden på indiska sjukhus var hög. Klinikens egen blogg med bilder på ”människor från jordens alla hörn som efter många års kämpande äntligen hade fått bli föräldrar” beskrivs också som ett slags bekräftelse på hur surrogatmoderskap kan bidra till en jämlikare reproduktion. Längtan, skriver hon, ”har ingen åldersgräns, ingen nationalitet eller sexuell läggning.” (s. 82).

Också för karaktären Victor i *Moscow baby* beskrivs internet som en central första ingång. När han och hans partner börjat diskutera möjligheten att få barn via en surrogatmoder i Ukraina (efter att ha träffat en bekant som gjort just det) får läsaren veta att Victor redan tidigare gjort omfattande sökningar online: ”Han hade dammsugit internet efter all information han kunde hitta och skulle utan svårigheter kunnat ställa upp i *Vem vill bli miljonär?* i ämnet.” (Lindgren 2017:88). Efter

tips från sin bekanta hittade han den här gången hemsidan Homoparents och fick därigenom kontakt med ett par som fått barn genom en surrogatmoder i Ryssland och som sedan gav råd över telefon, bland annat om att åka till Ryssland istället för Ukraina.

Ryssland beskrevs av denne kontakt som en ”kompromiss mellan USA och Indien”: ”Inte lika dyrt som USA, inte lika krångligt som Indien. Fast ändå dyrt, och ändå krångligt. Det kommer man inte undan.” (s. 93). Ett varnande finger höjs beträffande det billigare Ukraina med hänvisning till kvarvarande risker från Tjernobylyoluckykan, som kontakten menade kan ha inverkan på de ukrainska barnens lägre födelsevikt än idag. Rysslands höga medicinska standard lyfts fram som en fördel. Han fick även tips på en familjejurist i Moskva som var specialiserad på surrogatarrangemang och som kommer att spela en avgörande roll i processen.

De här berättelserna visar hur de individuella val som ekonomiskt privilegierade aktörer gör på surrogatmarknaden är högst beroende av den mängd mikronarrativ om surrogatmoderskap som cirkulerar på internet. Redan vid en första provande sökning möter de tilltänkta föräldrarna en mångfald av berättelser om surrogatmoderskap som lösning och ”lyckligt slut”, men sökningarna kan också leda till personliga kontakter med informella ”mentorer” som kan lotsa den barnlängtande in i fertilitetsindustrin med tips om kliniker och jurister.

ATT VÄLJA (FÖR) NÅGON ANNAN: SURROGATMODERSKAPETS PARADOXALA ETISKA EKVATION

Väl inne i detta globala reproscape fungerar marknadens logik i princip som vore

den vilken global marknad som helst. Majoriteten av transnationella surrogatarrangemang är kommersiella och kostnaden varierar mellan destinationerna – länder som Georgien och Ukraina är till exempel mer prisvärda än USA – och olika klinikers prislistor finns, liksom annan information, enkelt tillgängliga på internet. Olika länders lagstiftningar påverkar dessa val avsevärt. De mest populära destinationerna är de där surrogatmodern i förväg har av sagt sig rätten att behålla barnet genom en så kallad *pre-birth order* (se t.ex. Smietana 2017). Surrogatresenärerna ställs alltså inför en mängd valmöjligheter som rör destination, prissättning, lämplig surrogatmoder och i förekommande fall köns-celler (som numera kan fraktas nedfrysta över hela världen) – men också inför ett antal val som direkt rör surrogatmoderns kropp och hälsa.

I de båda böckerna ser vi exempel på sådana val, bland annat när paret Tregaard bestämmer sig för att låta två surrogatmödrar samtidigt genomgå behandling för deras räkning och när Linda Tregaard sedan fått reda på att Indiens lagstiftning tillät att upp till fyra befruktade ägg fördes in i surrogatmoderns livmoder (en praktik som ofta leder till selektiv abort, eller så kallad fosterreduktion vilket dock inte nämns i boken):

Nu fick jag mer saker att fundera över. Hur många ägg ville vi plantera in i varje kvinna? Tänk om vi planterade in två i varje kvinna och alla fyra tog sig. Det var inget lätt val att ta ställning till (s. 157).

I *Moscow baby* beskrivs Jacobs dilemman kring olika tillval – vart och ett som kom med en prislapp:

Och så surrogatmamman. Skulle hon föda på [ett] allmänt sjukhus eller på privatklinik? Hur

bra var ett vanligt sjukhus i Moskva? Vågade de ta risken, eller ville de att mamman och deras första, kanske enda barn skulle ha den bästa möjliga starten i livet? Var det något att snåla med? Allting gick i multiplar om femtusen euro (s. 113).

De här båda exemplen visar tydligt hur valen som huvudkaraktärerna gör otvetydigt påverkar surrogatmödrarnas reproduktiva självbestämmande, välmående och hälsa på mycket konkreta sätt. Multipla graviditeter (inklusive tvillinggraviditeter) innebär högre risker för den gravida, fosterreduktion (vilket dock inte tyckts varit aktuellt någon av böckerna) är tveklöst en form av ingrepp som innebär en inskränkning av den gravidas reproduktiva rättigheter om beslutet inte fattas helt av den gravida själv och kvaliteten på mödravården riskerar att bli ett ekonomiskt beslut helt i händerna på den betalande parten.

Trots detta legitimeras kommersiella surrogatarrangemang i debatten å ena sidan i regel med altruistiska motiv – viljan att hjälpa – och å andra sidan med just surrogatmoderns rätt och förmåga att ”själva välja” att ingå dessa avtal. Surrogatmödrarnas val i de här sammanhangen begränsar sig med andra ord till att ingå ett kontrakt som om det bryts kan ge ödesdigra ekonomiska konsekvenser. Ju mindre ekonomiskt privilegierad hon är, desto mindre fritt (om än inte mindre rationellt) måste hennes val med andra ord sägas vara. I dessa böcker lyfts risken med den ”icke-väljande” surrogatmodern fram utan att detta får några konsekvenser för huvudkaraktärernas beslut.

När det i *Jaga storken* (2014) visar sig att endast en av surrogatmödrarna blir gravid faller det sig så att det är den av dem som paret Tregaard fattat tycke för. Skillnaden mellan dem beskrivs dels i att Linda Tregaard uttrycker osäkerhet om att den av

dem som inte blev gravid ”verkligen ville detta” eftersom hon vid mötet hade varit sammanbunden och inte tidigare genomgått en surrogatgraviditet, till skillnad från den av dem som i slutändan födde deras son som beskrivs som varm och altruistisk.

I Tregaards reflektion över mötet med surrogatkvinnorna beskrivs trots denna hennes tvekan relationen som ömsesidig: ”Det var häftigt att tänka på vilken överenskommelse vi just hade ingått med varandra. Vi hade lovat varandra en förändrad livssituation.” (Tregaard 2014: 155). I *Moscow baby* (2017) utspelar sig en scen där väninnan Cloé ifrågasätter att Jacob och Victors första presumtiva surrogatmoder (som dock inte sedan blir gravid) skulle agera både äggdonator och surrogatmoder: ”Det är ju faktiskt hennes eget barn som hon ska ge bort sen. Inser hon vad det innebär?”. I samma konversation drar Chloé dock ångerfullt slutsatsen att ”om hon inte gör det här för er så skulle hon göra det för någon annan. [Hon] har uppenbarligen bestämt sig och behöver pengarna. Och har gjort det förr, så hon vet vad hon ger sig in på” (Lindgren 2017:148–150). På så sätt återställs den ordning som skulle kunna störas om någon av surrogatmödrarna i böckerna avslöjats som ofri i sina val genom att altruism och ekonomisk rationalitet betonas (jfr Gondouin 2014).

DET PERSONLIGA ÄR IDEOLOGISKT: AVSLUTANDE REFLEKTIONER OM KLASS, SURROGATMODERSKAP OCH REPRODUK- TIVA VAL

Som både *Jaga storken* och *Moscow baby* illustrerar bygger den transnationella surrogatmarknaden både på de tilltänka föräldrarnas förmåga att betala för processen

och deras beslut att faktiskt göra det. När ett kontrakt ingåtts får de därmed möjlighet att fatta en mängd beslut som direkt påverkar surrogatmoderns reproduktiva hälsa och autonomi. Hur surrogatmodernarna själva upplever surrogatprocessen hör vi mycket sällan i den offentliga debatten. Även om deras röster då och då hörs i reportage är det långt vanligare i debatten som helhet är att andra talar för dem: antingen som exploaterade och skyddsbehövande eller som rationella aktörer som bör anförtros att fatta egna beslut om huruvida de vill bära barn åt andra eller inte (se Gunnarsson Payne 2018).

Diskrepansen mellan det ökande antalet personliga narrativ om surrogatresor från (de tilltänkta) föräldrarnas perspektiv som cirkulerar i offentligheten och de sparsmakade exempel på surrogatmodernarnas reflektioner reproducerar dessutom den globala surrogatmarknadens inbyggda klassojämlikhet och gör det enklare att avfärda berättelser om exploatering som undantag eller extremfall. På så sätt upprätthålls föreställningen om den fritt väljande surrogatmodern, som är lika central för normaliseringen som föreställningen om de tilltänkta föräldrarnas nödtvång. I samtidens debatter bygger nämligen surrogatmoderskapets etiska ekvation byggs på två grundprinciper: dels principen om de tilltänkta föräldrarnas oförmåga inte bara att få barn på annat sätt utan också omöjligheten för dem att på grund av sin starka barnlängtan välja bort barn, och dels den om surrogat surrogatmodernarnas reproduktiva autonomi och självbestämmande – (deras möjlighet att fatta beslut om den egna kroppen). Surrogatmoderskapets etiska ekvation utifrån rådande normer kräver att båda dessa principer efterlevs. Om en av dem fallerar så undermineras dess legitimitet omedelbart.

I den här kontexten är *Jaga storcken* och *Moscow baby* mer än ”bara” två berättelser. De måste nämligen också ses som produkter av det transnationella reproscape i vilket surrogatindustrin ingår – utan detta redan existerande komplex av flöden (av teknologier, kroppsdelar och -substanser, pengar, bilder och idéer) skulle deras resor aldrig ha ägt rum, i alla fall på de sätt som nu beskrivs i böckerna. Att författarna sedan delger sina berättelser i bokform, medier och marknadsföringssammanhang bidrar sedan till att ge ytterligare ideologiskt bränsle till de röster i debatten som ser kommersiellt surrogatmoderskap som lösning på heteronormativa familjenormer och diskriminerande lagstiftning – en lösning som dock endast är förbehållen de ekonomiskt privilegierade.

De viktiga insikter vi får av huvudpersonernas erfarenheter av att stängas ute från fertilitetsvård, av lidande och exkluderande heteronormativitet bör vi ta lärdom av. Att mot bakgrund av min kritik enkelt avfärda de teknologier som idag gör ”gränslös reproduktion” möjlig vore ett logiskt felslut. Det finns ingenting *inneboende* ojämlikt i dessa teknologier. Men för att åstadkomma en situation där de kan användas för att nå mer ambitiösa mål om jämlik reproduktion måste de grundläggande ojämlikheter som skapar så radikalt olika förutsättningar för människors reproduktiva val i samtidens globala reproduktionslandskap både synliggöras och bekämpas. En ny etisk ekvation behöver formuleras, en där valfrihet byts ut mot jämlikhet och reproduktiva rättigheter varken kan eller behöver köpas för pengar eller avtalas bort mot betalning.

REFERENSER

- Elfström, Josefin, 2014. "Surrogatmannan Lindas enda hopp", i *Expressen*, Hålsoliv, 20141213. <https://www.expressen.se/halsoliv/surrogatmamman-lindas-enda-hopp/>
- Families through surrogacy, 2018. "En växande trend: Svenska gaypar bildar familjer", i *QX*, Annonsmaterial, 20180915. <https://www.qx.se/native/170420/en-vaxande-trend-svenska-gaypar-bildar-familjer/>
- Gondouin, Johanna, 2014. "Gay fathers, surrogate mothers, and the question of the human", i *Lambda Nordica*, 19(3-4), s. 109-139.
- Gunnarsson Payne, Jenny, 2018. "Fruktbara fantasier: Žižeks fantasibegrepp, barnlängtan och begärbara reproduktiva subjekt", i *Žižek som samtidsanalytiker*. (Ander Burman & Cecilia Sjöholm, red.). Stockholm: Tankekraft, s. 79-99.
- Håkan och Alexandre skaffade dottern Maia genom surrogatmamma. *Malou Efter tio (TV4)*. 20171021. https://www.youtube.com/watch?v=AUk-r_6Ngig
- Inhorn, Marcia C. & Sgrivastav, Pankaj, 2010: 69S. "Globalization and reproductive tourism in the United Arab Emirates", i *Asia-Pacific Journal of Public Health* (supplement), 22(3): 68S-64S.
- Lindgren, Håkan, 2017. *Moscow baby*. Hoi förlag.
- Smietana, Marcin, 2017. "Affective de-commodifying, economic de-kinning: Surrogates and gay fathers' narratives in U.S. surrogacy.", *Sociological Research Online*, 22(2): 5.
- Tregaard, Linda, 2014. *Jaga storken: En reumatikers kamp för att bli mamma genom graviditet, IVF, surrogatmödraskap och adoption*. Indigo Förlag.
- Tregaard, Linda, 2015. "Min son är ingen handelsvara", i SVT Opinion 20150516. <https://www.svt.se/opinion/article2932676.svt>

SUMMARY

Class and (Un)Free Choices in the Contemporary Global Reproscap

(Klass och (o)frja val i samtidens globala reproduktionslandskap

Litterära representationer av transnationellt surrogatmoderskap)

The number of Swedish children conceived through commercial surrogacy abroad are increasing and the media debate on surrogacy is heated. In the wake of this, the Swedish public sphere is being filled with personal narratives of individuals travelling abroad with the purpose of having a child through surrogacy. This article analyses two books written by parents through surrogacy: *Jaga storken* (*Hunt the stork*) and *Moscow baby*, with a particular interest in how these two narratives describe and justify the stark class inequalities between intended parents and surrogate mothers. This kind of personal stories contribute to the normalisation of surrogacy through representing intended parents as "having no choice" and the surrogate mothers as "choosing subjects". Thus, they play a crucial ideological function in the ongoing debate on surrogacy.

Keywords: Surrogacy, reproductive travelling, infertility industry, class, stratified reproduction

Jenny Gunnarsson Payne is Professor of European Ethnology at Södertörn University, Huddinge, Sweden.